

Institut
pro křesťansko-demokratickou
politiku

DVĚ DĚTI A DOST?

Analýza:

O situaci rodin v ČR, které mají
nebo (ne)plánují 3 a více dětí

Rodiny se třemi a více dětmi

SITUACE V ČR

V České republice se stále rodí nejčastěji první a druhé děti, jako třetí či další dítě se v roce 2017 narodilo přibližně každé sedmé dítě. **Úplné rodiny mají většinou jedno nebo dvě děti, jen necelých 8 % z nich má tři a více dětí.** V neúplných rodinách žije většinou jedno dítě, **tři a více dětí vychovává necelých 5 % neúplných rodin.** Počet dětí v rodině klesá spolu s rostoucím vzděláním matky. Současně – čím má žena vyšší vzdělání, tím častěji porodí dítě jako vdaná.¹

Třetí děti se matce rodí v průměru ve věku 33 let, podobně je tomu i v případě dalších dětí. Při posledním sčítání v roce 2011 mělo tři a více závislých dětí necelých 80 tisíc rodin, tj. přibližně 7 % rodin se závislými dětmi. Mezi nimi výrazně převládaly ty se třemi dětmi (85 %).

Vícedětné rodiny jsou, podobně jako rodiny se dvěma dětmi, v převážné většině rodinami úplnými, vícedětné rodiny jsou však častěji manželské.

Výzkum poukázal také na to, že rodiče se třemi a více dětmi považují za ideální vyšší počet dětí než ostatní lidé. Své partnerství či manželství hodnotili dotázaní jako velmi spokojené. Pokud bylo v rodině nějaké napětí, pak se nejčastěji týkalo rozdělení domácích povinností nebo se neshodovaly názory na pracovní vytížení některého z rodičů.

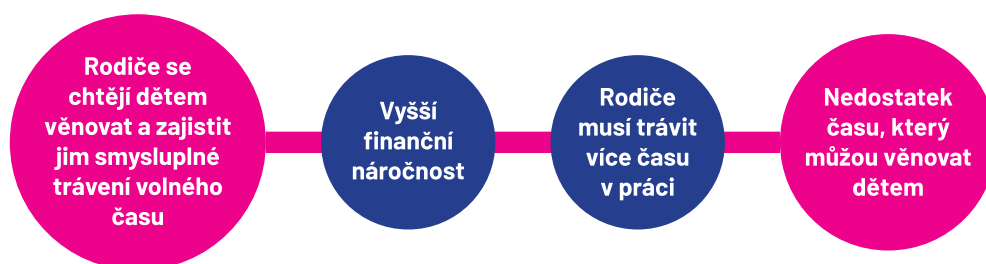
Třetí děti se matce rodí v průměru ve věku 33 let. Při posledním sčítání v roce 2011 mělo tři a více závislých dětí necelých 80 tisíc rodin (7 % rodin se závislými dětmi).

3 děti a víc – jak to všechno zvládnout?

Soudržnost rodiny ovlivňuje i to, jaké vztahy mají rodiče s dětmi. Největší zátěžové období pro porozumění mezi rodiči a dětmi je ve věku od 7 do 15 let, tedy v době, kdy chodí děti na základní školu. V tomto předpubertálním a pubertálním období jsou nejběžnější neshody mezi rodiči a dětmi ohledně plnění domácích povinností, způsobu trávení volného času a školního prospěchu. Mezi problémy zvláště hodné zřetele patří množství času, které tráví děti na internetu, mobilu apod. Na druhé straně **si rodiče stěžují na nedostatek času na společné aktivity nebo na pomoc dětem se školní přípravou atd.** Lze předpokládat, že jde zčásti o „spojené nádoby“. **Deklarovaným důvodem deficitu společného času je vysoké zatížení výdělečnou činností. Přitom za ožehavou je považována i otázka finančního a materiálního**

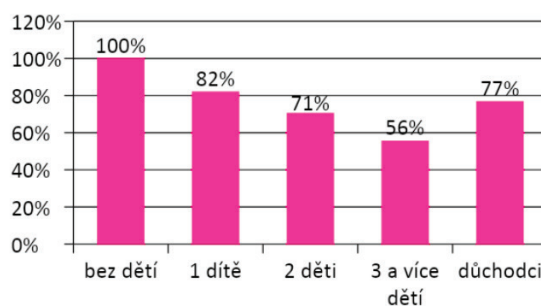
¹ V následující analýze byly použity poznatky ze závěrů Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí k projektu *Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů 2018-2022*.

zabezpečení rodiny, která trápí výrazně více samoživitele než úplné rodiny. Finanční nedostatek je obzvláště citlivě vnímán ve vztahu k potřebám dětí, např. právě k finančně náročným volnočasovým aktivitám. Rodiče se dostávají do jakéhosi začarovaného kruhu, kdy nedostatek peněz je motivuje k vyšší výdělečné aktivitě, která zase způsobuje nedostatek času na děti a neuspokojivé naplnění představ o rodičovské roli. Téměř všichni rodiče připisovali hodnotnému trávení volného času velký význam, ale většina (80 %) zároveň deklarovala jeho vysokou finanční náročnost.

Vícečetné rodiny – jak jsou na tom s příjmy?

Průměrné příjmy vícedětných rodin jsou sice v porovnání s příjmy rodin s jedním nebo dvěma dětmi vyšší, přepočteme-li je ale na jednotlivé členy, dosahují nižších částek. Vzhledem k vyšší ekonomické aktivitě obou rodičů je logicky příjmová situace lepší v rodinách sezdaných párů (oproti nesezdaným) a v rodinách úplných (ve srovnání se samoživiteli). **Se zvyšujícím se počtem dětí v rodině příjem domácnosti roste, ale snižuje se částka náležející na jednotlivé členy.**

Graf 2 – Průměrný roční disponibilní příjem na osobu – srovnání (%). Zdroj: EU SILC, rok 2016

Pětina rodin podle svých deklarácí hospodaří bez obtíží, desetina se svými příjmy vychází velmi obtížně. Tři čtvrtiny dotázaných vícedětných rodin mohou zaplatit svým dětem vše, co potřebují, v těžké situaci je každá čtrnáctá rodina, která rozhodně nemůže svým dětem koupit vše potřebné. Samoživitelé uvádějí mnohem větší obtíže než partnerské páry, neboť až polovina z nich deklaruje obtíže dětem zaplatit vše nezbytné.

Při porovnání vybraných výdajů vázaných na děti se jako nejproblematictější jeví financování volnočasových aktivit dětí, jak těch pravidelných zájmových, tak těch, které mají jednorázový charakter (letní tábory, školy v přírodě apod.). S rostoucím příjmem rodiny se potíže s jejich zaplacením sice snižují, nicméně vyšší míra deklarovaných obtíží přetrvává u rodin

s příjmem do 40 tisíc korun. Čtvrtina rodin pociťuje potíže s nákupy oblečení a obuvi pro děti, necelá pětina s výdaji souvisejícími se školní docházkou dětí.

Vícedětné rodiny stejně jako rodiny s nižším počtem dětí **žijí převážně ve vlastních bytech nebo domech.**

S vyšším počtem dětí v rodině se vlastnická struktura proměňuje ve prospěch vlastnictví rodinných domů na úkor nájemních bytů. V nájemním bytě žila každá pátá vícedětná rodina z výběrového souboru. Vlastnická forma bydlení byla typická spíše pro úplné rodiny, samoživitelé byli častějšími obyvateli nájemních bytů.

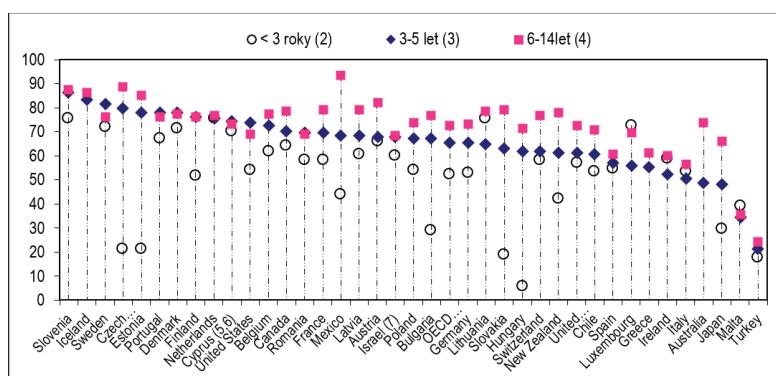
Mezi otci tří a více dětí je jen malý podíl ekonomicky neaktivních bez statisticky významných rozdílů podle věku dítěte. Zaměstnanost matek je relativně nižší oproti matkám s menším počtem dětí. Míra ekonomické aktivity žen se s počtem dětí snižuje, v úplných rodinách mírně a v rodinách neúplných výrazně. Vysoký podíl matek tří a více dětí s nejmladším dítětem do dvou, resp. tří let věku nepracuje a pečuje celodenně o dítě (dětí). Ještě u tříletých dětí se polovina matek věnuje celodenní péči, u dvouletých je to 80 %.

Pětina rodin podle svých deklarací hospodáří bez obtíží, desetina se svými příjmy vychází velmi obtížně.

Více dětí a práce – jde to dohromady?

Pokud jsou rodiče tří a více dětí výdělečně činní, pracují převážně na plný úvazek, obdobně jako rodiče nezletilých dětí obecně. Matky však pracují na zkrácený úvazek častěji, než je tomu průměrně v ČR celkem, třebaže jejich podíl i tak není velký.

Z důvodů nedostatečné nabídky zkrácených a flexibilních úvazků je zaměstnanost mladých žen s dětmi do tří let v evropském srovnání mimořádně nízká. Naopak pracovní zapojení matek dětí staršího školního věku je dokonce jedno z nejvyšších na světě.

Graf 3 – Míra zaměstnanosti matek dle věku dítěte v zemích OECD, 2011.

Zdroj: HÖHNE, S.; KUCHAROVÁ, V.; PALONCOVÁ, J. (2016) Rodiny s dětmi v České republice, s. 54.

Nedostatečná nabídka kratších úvazků obecně příliš nepřispívá ke kombinování práce a péče. Výjimkou jsou matky nejmenších dětí, matky se čtyřmi a více dětmi a ženy soukro-

mě podnikající. Přitom **jen polovina zaměstnaných rodičů deklaruje, že rodinné a pracovní povinnosti zvládá bez problémů**. Ostatní zvládají jedno na úkor druhého (nejčastěji dobře zvládají pracovní povinnosti, ale na úkor rodiny) nebo zvládají obojí jen napůl.

Pokud jde o sladování rodiny a zaměstnání a roli genderové dělby činností v rodině, existují diskrepance mezi postoji, realitou a její reflexí respondenty. Ke spokojenosti se zvládáním kombinace rodiny a zaměstnání přispívá nemalou měrou pozitivní vnímání partnerského rozdělení rolí v rodině. To je však objektivně genderově nevyvážené, přesto je dělba úkolů do velké míry realizovaná (vyjednávána) tak, že mnoha mužům a ženám vlastně vyhovuje, byť s výhradami. Výskyt naprosté nespokojenosti se sladováním rodiny a zaměstnání je u žen i u mužů nízký, u žen nicméně častější.

Ohledně možných způsobů podpory rodin při kombinování těchto dvou životních sfér je zajímavé zjištění, že ani v době péče o nezletilé děti **není v českých rodinách, a ani v těch početných, častým zvykem využívat pro zajištění chodu domácnosti úklidových a podobných placených služeb**. To lze do značné míry vysvětlit nedostatkem financí na tyto služby, se kterým se zejména rodiny s více dětmi potýkají. Služby někdy využila pouze čtvrtina respondentů.

Z důvodů nedostatečné nabídky zkrácených a flexibilních úvazků je zaměstnanost mladých žen s dětmi do tří let v evropském srovnání mimořádně nízká. Naopak pracovní zapojení matek dětí staršího školního věku je dokonce jedno z nejvyšších na světě.

Pomůže babička s dědou? I to je důležité

Mezigenerační vztahy ve vícedětných rodinách byly poměrně důležité. **Naprostá většina rodin žila v blízkosti prarodičů, pouze zhruba jedna pětina rodin bydlela daleko od obou prarodičů**, což pochopitelně limitovalo možnosti pravidelného setkávání a každodenní či každotýdenní pomoci. **Podpora ve sledovaných rodinách byla poskytována více ze strany nejstarší generace ke generaci mladší, a to zejména v oblasti péče o děti, ale často prarodiče poskytovali rodinám i finanční a materiální pomoc**. Prarodiče často trávili čas s dětmi v době letních prázdnin, ale pravidelná každotýdenní pomoc s péčí o děti byla v úplných rodinách kvalitativního souboru spíše neobvyklá. Emocionální podpora a pomoc s péčí o domácnost pak byla mezi rodinami respondentů a prarodiči poměrně vyrovnaná, poskytovali si ji oběma směry.

Svémi hodnotovými a postojovými orientacemi se respondenti z výběrového souboru rodičů z vícedětných rodin neodlišují významně od české populace a populace rodičů z různých typů rodin s nezletilými dětmi. Vnitřně je tento soubor z těchto hledisek spíše homogenní.

Mírně převažuje tradiční chápání manželských/partnerských svazků. Jinak je tomu, pokud jde o výchovnou funkci rodiny. Vztah rodič-dítě, jehož smyslem je socializace dítěte, je vysoce respektován, ale není nutně vztahován k úplné rodině. Podle názorů na rodinu, rodičovství a děti lze hovořit o přibližném rozdělení zkoumané populace na „tradičně“ a „liberálně“

orientované jedince, přičemž první skupina je početnější. Podle zjištění kvalitativního výzkumu byli rodiče a zejména matky z vícedětných rodin připravené se dětem věnovat a pečovatelskou a výchovnou roli naplňovaly především ony, zatímco **otcové se spíše soustředili na zajištění finanční stránky výdělečnou činností. S tím souvisel i fakt, že pak měli méně času, který by mohli trávit s rodinou.** Dělbá rolí v těchto rodinách byla velmi tradiční.

Kvalitativní výzkum ve vícedětných úplných rodinách identifikoval **čtyři základní oblasti**, které rodiče z vícedětných rodin vnímali jako **zátěžové pro správné fungování jejich rodiny**. Byla jimi **oblast finanční, dále s ní související bydlení, oblast vztahová a nedostatek času**. Tyto oblasti a s nimi spojené problémy se v životě rodin **často prolínaly. Nedostatek financí byl počítován zejména v souvislosti s možnostmi lepšího vzdělávání či volnočasových aktivit dětí či celé rodiny. Dále se promítal do ztížené možnosti pořídit si vlastní bydlení, kdy je zřejmé, že malý byt ve městě je pro početné rodiny nedostatečný.** Oblast špatných vztahů v rámci nukleární rodiny a případně i s prarodiči dětí byla některými respondenty vnímána jako silně narušující správné fungování rodiny. S běžným stylem dnešního života a **nezbytností skloubit náročné požadavky pracovní a rodinné či rodičovské souvisel poslední problematický bod, a tím opět byly stížnosti na nedostatek volného času.** A to jak času pro rodiče samotné, tak času, který by mohl rodič trávit s dětmi, nebo času, který by rodiny mohly trávit společně.

Čtyři zátěžové oblasti u fungování vícečetných rodin: Finance, bydlení, vztahy, (ne) dostatek času

Důvody uváděné rodinami, proč nechtějí mít další dítě

- **Ekonomická situace rodiny** – schopnost uživit další dítě
- **Bytová situace rodiny**
- **Velikost auta**
- **Věk rodičů** – ve vztahu k nezbytné délce žít a vychovávat dítě do dospělosti (tedy 20 let i déle)
- **Špatný zdravotní stav** (matky)

Z čeho vycházejí?

1. **Společnost nevnímá význam vícečetných rodin** pro demografický vývoj. Vyšší počet dětí považují za ideální především vícečetné rodiny, ty ale tvoří pouze 7 % rodin pečující o závislé děti.
2. **Průměrné příjmy vícedětných rodin** jsou sice v porovnání s příjmy rodin s jedním nebo dvěma dětmi vyšší, přepočteme-li je ale na jednotlivé členy, dosahují nižších částek.
3. **Příjmovou stránku považují rodiče za klíčovou**, a to vzhledem k potřebě zajistit dětem kvalitní a smysluplné trávení volného času. To je samo o sobě podle hodnocení rodičů finančně náročné.
4. Jen **polovina zaměstnaných rodičů** deklaruje, že rodinné a pracovní povinnosti zvládá bez problémů.
5. Existují **čtyři zátěžové oblasti** u fungování vícečetných rodin: finance, bydlení, vztahy, (ne)dostatek času.

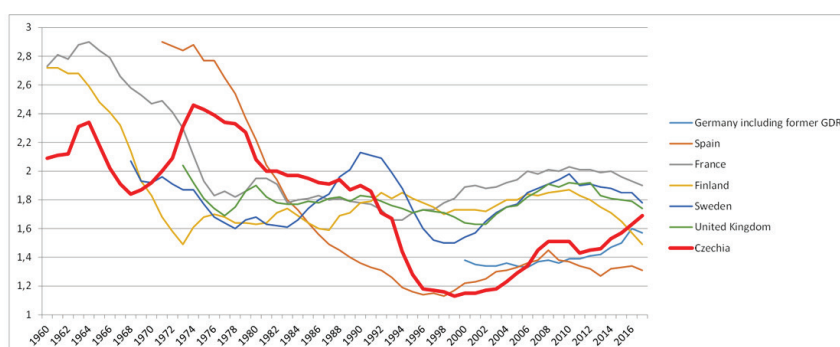
Jaké je řešení?

Závěrem lze shrnout, že **rodinná politika** by se v oblastech **podpory vícedětných rodin** měla zaměřit na několik základních oblastí:

FINANČNÍ PODPORA SLAĎOVÁNÍ RODINNÝCH A PRACOVNÍCH ROLÍ SYMBOLICKÁ OCENĚNÍ STABILNÍCH VÍCEDĚTNÝCH RODIN

Konkrétně je rodiči kladně hodnocena finanční podpora v podobě daňových úlev pro pracující rodiče, protože ty posilují samostatnost vícedětných rodin. Dále by vícedětné rodiny ocenily rozvinutí možností **slev na všechny děti v rámci rodinného vstupného** na kulturní a volnočasové akce, které je zpravidla omezeno pouze na rodiny se dvěma dětmi. V oblasti trhu práce by bylo vhodné podpořit nástroje umožňující slaďování pracovních a rodinných povinností, **částečné úvazky** by byly matkami z rodin se třemi a více dětmi vítány. S tím souvisí i **poptávka po službách péče o nejmenší děti**, které jsou v některých lokalitách stále nedostupné, respektive z kapacitních důvodů dostupné až pro děti starší, nikoliv dvouleté či tříleté. V neposlední řadě musí být připomenuto, že **úplné rodiny se třemi a více dětmi by měly být ve společnosti rovněž symbolicky oceňovány** za to, že zvládají péči a výchovu dětí. Větší podpora prorodinného klimatu a tradičních úplných rodin s dvěma rodiči a třemi a více dětmi by byla na místě.

Výdaje na podporu rodin České republiky se pohybují kolem tří procent HDP, což je v průměru OECD a zároveň srovnatelné například s Německem či Finskem. Zatímco ve většině **evropských zemí porodnost** v posledních letech **klesá**, tak **v ČR naopak od roku 2014 významně roste**. Hodnota úhrnné plodnosti u nás výrazně vzrostla z hodnoty 1,46 v roce 2013 na 1,71 v roce 2018 a předběhli jsme tak například i Finsko a Norsko a doháníme postupně Dánsko (1,75) a Švédsko (1,78), kde úhrnná plodnost naopak rovněž klesá. **ČR je tak nyní v EU na 7. místě a vysoko nad stagnujícím průměrem EU (1,59).**

Graf 4 – Vývoj úhrnné plodnosti v ČR a ve vybraných zemích Evropy. Zdroj: Eurostat, březen 2019.

Díky předchozím vládním opatřením (zvýšení slev na daních, zavedení dětských slupin, zachování lesních školek) se výdaje ČR na rodinnou politiku ukazují jako poměrně efektivní ve srovnání s ostatními zeměmi Evropy a OECD.

Díky úspěšným opatřením (zvýšení slev na daních, zavedení dětských slupin, zachování lesních školek) se výdaje ČR na rodinnou politiku ukazují jako poměrně efektivní ve srovnání s ostatními zeměmi Evropy a OECD.

S tímto hodnocením korespondují i **průzkumy veřejného mínění**. Vláda by se podle veřejnosti měla v oblasti rodinné politiky nejvíce soustředit **na snížení daní pro osoby s nezaopatřenými dětmi** (37 % respondentů vybralo v jedné ze tří možností). **Jako další významná priorita se ukazuje podpora pružné pracovní doby nebo zkrácených úvazků pro rodiče s malými dětmi** (32 %) a **placení výživného na děti státem za neplatiče** (29 %). Přibližně čtvrtina pak považuje za klíčové opatření **zvýšení počtu mateřských školek** (26 %), **zvýšení přídavků na děti a zvýšení rodičovského příspěvku** (shodně 25 %). Poměrně často byla mezi třemi nejzásadnějšími opatřeními zmiňována i opatření **týkající se společného zdanění manželů** (19 %), **otcovské dovolené** (18 %) a **provozování družiny u každé základní školy** (17 %).²

Graf 5 – Klíčová opatření dle průzkumu veřejného mínění

Úhrnná plodnost je však stále výrazně pod hodnotou 2,1 zaručující vyrovnanou reprodukci. Něco je tedy v naší společnosti pořád špatně. Celkové strukturální nastavení naší společnosti tak stále pro pracující rodiče není příliš příznivé. **Přítom nám zbývá přesně posledních 20 až 25 let, abychom stihli vychovat dostatečně početnou novou generaci, která užije generaci Husákových dětí, která v té době nastoupí do důchodu. Proto je potřeba jednat rychle.**

²

Výzkum Naše společnost, v19-02; Realizátor: Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.; Projekt: Naše společnost – projekt kontinuálního výzkumu veřejného mínění CVVM SOÚ AV ČR; zveřejněno dne 18. března 2019

Mít tři děti není je normální?

Podle předběžných výpočtů demografů (T. Fiala 2019, VŠE) by pro udržení populace na současné úrovni bez vlivu migrace stačilo, aby úhrnná plodnost žen v letošním roce dosáhla 2,17 a do konce století postupně klesala na 2,1. Pokud počítáme s určitým procentem bezdětných žen a žen s jedním dítětem, **pak by to znamenalo, aby se mnohem více rodin rozhodlo mít tři děti místo současných dvou, které jsou dnes považovány za standard. Jestliže dnes má zhruba 45 % rodin dvě děti a 10 % tři děti, tak tento poměr by se musel otočit.** Známost skutečností zároveň je, že rodiny si většinou přejí více dětí, než pak ve skutečnosti mají.

Ale kde na to vzít peníze? Zkusme se na to podívat trochu jinak. Pokud nyní Česká republika nenajde prostředky na podporu rodin s více dětmi, bude do budoucna čelit obrovským demografickým problémům a z toho vyplývajícím mnohem větším problémům veřejných financí. **Bez současných investic do budoucí generace budou chybět budoucí výnosy naší ekonomiky a příjmy veřejných rozpočtů. Problémem ČR není současný finanční dluh – ten máme jeden z nejnižších v Evropě. Problémem je rostoucí demografický dluh – chybějící děti.**

Systém státního přerozdělování v ČR nízkopříjmové nemotivuje k práci a ostatní pracující motivuje nemít děti. Tato skutečnost vyplývá z analýzy Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí již z roku 2013. Detailněji to popisují a vyčíslují také analýzy, které byly zpracovány v rámci předchozí „Potůčkovy“ komise pro důchodovou reformu. **Je nezbytné se nezaměřovat jenom na nízkopříjmové rodiny, ale i rodiny se středními a vyššími příjmy.**

Po sečtení **všech slev na daních a přímých rodinných dávek**, které rodiny obdrží a vyhodnocení, **jaké náklady přitom rodiny na výchovu dětí vynaloží** a započtení toho, **co dospělé děti následně společnosti zaplatí** na důchodovém systému a dalších odvodech (zdravotní pojištění + daně), dospěl pracovní tým k výsledku, že **rodina s průměrným příjmem obou manželů a se dvěma dětmi za celý svůj život zaplatí státu o několik milionů Kč víc než bezdětný pár se stejným příjmem (Pracovní materiály Odborné komise pro důchodovou reformu, 3. pracovní tým).³**

³ Mapování transferů mezi rodinou a společností zprostředkovaných státem, 2. a 3. část – Aktualizace a rozšíření analýz o dvougenerační a další ukazatele, náklady příležitosti (O. Hampel; 9. září 2017)

Zjednodušeně řečeno - rodina s dětmi tak zaplatí bezdětným byt nebo dům. To je velmi závažné zjištění. Přitom hlavně na začátku potřebují rodiny investovat právě do bydlení a dalšího vybavení.

Peníze jim ale chybí a výsledkem je demografický propad. Souhrnné zmapování prostých finančních transferů mezi státem a rodinami tak ukázalo, že tyto transfery jsou pro rodiny s dětmi velice nevýhodné v porovnání se stejným typem domácností bez dětí se stejnou výší příjmů. A to v rozsahu několika milionů podle výše příjmu domácnosti a počtu dětí.

To je ve skutečnosti „solidarita naruby“ a je potřeba to změnit. Celkový disponibilní příjem na člena rodiny přitom, jak již bylo zmíněno, prudce klesá s rostoucím počtem vyživovaných dětí – ze stejného příjmu je totiž potřeba uživit více členů rodiny. Dostává se tak hluboko pod příjem domácností bez dětí a už od dvou dětí dokonce i pod úroveň příjmu důchodců.

Analýzu zpracoval **Ing. Otakar Hampl, Ph.D.** na základě studie Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí *Rodiny se třemi a více dětmi (2019)* k projektu *Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů 2018-2022*.

Analýza byla zpracována pro Institut pro křesťansko-demokratickou politiku (IKDP).

IKDP nenesе žádnou odpovědnost za fakta či názory vyjádřené v této publikaci. Názory publikované v této studii nejsou názory IKDP. Plná zodpovědnost za názory leží na autorech.